

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА
ПОЛІТЕХНІКА»**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

для підготовки до практичних занять з дисципліни

«Інтелектуальна безпека»

для бакалаврів всіх спеціальностей всіх форм навчання

2026

Навчально-методичні рекомендації для підготовки до практичних занять з дисципліни «Інтелектуальна безпека» для бакалаврів всіх спеціальностей всіх форм навчання [Текст]: навчально-методичне видання / Укладач: Бондаревич І.М. Запоріжжя: НУ «Запорізька політехніка», 2026. 37 с.

Методична розробка містить загальні положення щодо опанування дисципліни «Інтелектуальна безпека», тематику практичних занять та вказівки до їх підготовки та оформлення, перелік питань до заліку. Наведено перелік базової і допоміжної літератури, словник основних термінів та критерії оцінювання знань студентів.

Укладач:

кандидат філос. наук, доцент Бондаревич І.М.

Рецензент:

доц. кафедри «Менеджмент і адміністрування» НУ «Запорізька політехніка» Тесленок І.М,

Відповідальний за випуск:

доцент, канд. філос. наук Арсентьева Г. О.

Затверджено на засіданні кафедри «Філософії»
НУ» Запорізька політехніка»
протокол № 9 від 07. 04. 2026 р.

Рекомендовано до видання НМК ГФ
протокол № 4 від 14.04 2026 р.

ЗМІСТ

Терміни та визначення

Вступ

1	Мета та завдання навчальної дисципліни «Інтелектуальна безпека».....	21
2	Зміст дисципліни «Інтелектуальна безпека» за темами.....	24
3	Плани практичних занять з дисципліни «Інтелектуальна безпека».....	27
4	Перелік питань до заліку з дисципліни «Інтелектуальна безпека».....	30
5	Система оцінювання знань студентів з дисципліни «Інтелектуальна безпека».....	32
	Перелік джерел посилання	34

ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ

А

Авторитарність – соціально-психологічна якість і стиль поведіння (керування) людей, який демонструє внутрішню потребу індивіда максимально підкорити своєму впливу партнерів по взаємодії й спілкуванню.

Агресія – ворожа внутрішня установка або ворожий тип діяльності індивіда або групи по відношенню до іншого індивіда або групи. Агресивна поведінка тягне за собою як фізичну, так і моральну шкоду або збиток.

Адаптація – результат (і процес) взаємодії живих організмів з навколишнім середовищем, що дозволяє їм досягнути оптимального пристосування.

Адекватність – порівнюваність, рівність, еквівалентність, відповідність, подібність (наприклад, оригіналу-об'єкту).

Амбівалентність – складний суперечливий стан, що характеризується подвійністю переживань і набуває характеру внутрішнього конфлікту. Наприклад, чийсь образ викликає одночасно протилежні почуття: задоволення – невдоволення, солідарність – антагонізм, симпатію – антипатію й т. ін.

Атрибут – невід'ємна, необхідна, істотна властивість об'єкта, що робить його самим собою.

Б

Безпека – складний феномен, який розуміється щонайменше в трьох різних аспектах: 1) стан захищеності, обумовлений певним характером внутрішніх і зовнішніх зв'язків суб'єкту 2) процес /

діяльність, що дозволяє суб'єкту зберігати свої функціональні характеристики і розвиватись; 3) здатність самого суб'єкту зберігати свої системоутворюючі властивості в умовах дезорганізуючого, патогенного впливу. У цьому плані безпека може визначатись як основа цілепокладання, а забезпечення безпеки – як діяльність з досягнення суб'єктом безпечного стану.

В

Взаємодія – процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів / суб'єктів один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок.

Г

Гіпотеза – засада, припущення, положення, висунуте як попереднє, умовне пояснення чого-небудь, засноване на ймовірності; припущення про існування деякого явища.

Група референтна - реальна або умовна соціальна спільність, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном, і на норми, думки, цінності й оцінки якої він орієнтується у своєму поведженні й самооцінці.

Гуманізм – визнання цінності людини як особистості, його права на вільний розвиток, ствердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин.

Д

Девіантна поведінка – соціальні дії, що відхиляються від загальноновизнаних норм, вчинки людей або груп, що приводять до їх зухвалого порушення і вимагають відповідного реагування з боку соціальної групи або суспільства в цілому.

Діалектичне мислення – мислення, що передбачає вміння оперувати протилежностями, синтезувати їх з метою отримати нове знання.

Деструктивність – негативне відношення людини до самої себе або до інших, яке виникає в наслідок блокування плідної енергії, перешкод на шляху до розвитку. Деструктивна особистість нещасна, навіть якщо їй вдається досягти поставлених цілей. Повага до життя, інших людей і до самого себе є важливою умовою психічного здоров'я людини.

Е

Емоційний інтелект – навичка саморегуляції, яка полягає в здатності усвідомлювати свої почуття і емоції, доносити їх в коректній формі до інших людей, управляти емоціями з метою кращого порозуміння з іншими людьми й самим собою.

З

Здоров'я психічне – стан відсутності хворобливих психічних проявів, що забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки й діяльності.

Захищеність психологічна – відносно стійке, позитивне, емоційне переживання й усвідомлення індивідом можливості задоволення основних потреб і забезпечення власних прав у будь-якій, навіть несприятливій ситуації.

І

Інтелектуальна безпека – провідна складова національної безпеки, значення якої обумовлене зростаючою роллю інтелектуальної праці та необхідністю захисту інтелектуального потенціалу, у тому числі інтелектуального розвитку людини. Засади гарантування інтелектуальної безпеки складають інституційно-правове середовище

діяльності, адекватні управлінські рішення, стратегії розвитку суб'єктів інтелектуальної безпеки.

Ідентифікація – впізнання, ототожнення чого-небудь із чим-небудь, звірення одного об'єкта з іншим. У психології ідентифікація – процес упізнання тої якості, на підставі якої особистість може бути віднесена до будь якого типу, а також процес емоційного або іншого самоототожнення людини з іншою людиною або групою.

Індиферентність – байдужість по відношенню до чого, або кого-небудь. Це тип взаємодії партнерів, які або не залежать один від одного, або мало знають одне одного.

Інформаційна безпека – вид суспільних інформаційних правовідносин, що створюють і підтримують охорону безпечних умов життєдіяльності людини, суспільства, держави, регулюючи створення, розповсюдження, зберігання та використання інформації. Найвищим сенсом політики інформаційної безпеки є вільний розвиток і процвітання суспільства(за Р.Л. Калужним).

Інформаційний простір (національний) – сукупність національних інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури, які дозволяють на основі єдиних принципів і загальних правил забезпечувати інформаційну взаємодію громадян, суспільства і держави на всій її території з додержанням балансу інтересів відповідно до конституційних та міжнародних правових норм.

Інформаційне суспільство – суспільство, життєдіяльність якого базується на створенні, збиранні, відображенні, реєстрації, накопиченні, збереженні і поширенні інформації, особливо її вищої форми – знань. Діяльність членів інформаційного суспільства базується на використанні послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку.

Інформаційна війна – несанкціонований вплив на інформаційні системи, використання інформаційних технологій з метою введення

масової / індивідуальної свідомості в оману, виведення з ладу або десинхронізацію процесів управління суспільством та його складовими. За У. Швартоу, інформаційна війна – це електронний конфлікт, де інформація є стратегічним здобутком, який варто захопити чи знищити.

Інформаційна зброя – це засоби знищення, перекручування або розкрадання інформаційних масивів, отримання необхідної інформації шляхом подолання систем захисту, обмеження або заборони доступу до них законним користувачам, шляхом дезорганізації роботи технічних засобів, виведення з ладу телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем, всього високотехнологічного забезпечення життя суспільства і функціонування держави. Інформаційну зброю від звичайних засобів ураження відрізняє: скритність – можливість досягати мети без видимої підготовки і оголошення війни; масштабність – можливість наносити непоправної шкоди, не визнаючи національних кордонів і суверенітету, без обмеження простору у всіх сферах життєдіяльності людини; універсальність – можливість багатоваріантного використання як військових, так і цивільних структур країни-нападника проти військових і цивільних об'єктів країни-жертви.

Інформаційна загроза – інформаційний вплив який створює реальну або потенційну небезпеку зміни напрямку або темпів прогресивного розвитку держави, суспільства, індивіда.

К

Конструктивістська парадигма мислення ґрунтується на психологічній критиці поняття «об'єктивна реальність», адже остання нав'язується індивіду в ході суспільної комунікації. За словами Пола Ватцлавіка, віра в існування однієї єдиної реальності є найбільш небезпечною помилкою. Єдине, що існує, на думку дослідника, – це множина різних версій реальності, деякі з яких можуть вступати у суперечність одна з одною; усі вони є результатом комунікації, а не відображення певної споконвічної, об'єктивної істини.

Конструктивістська парадигма мислення протиставляється алгоритмічному конвергентному мисленню, яке характеризує пошук заздалегідь відомого єдиного рішення. Творче мислення дивергентне, тобто таке, що дозволяє проводити пошук у різних напрямках від вихідної проблеми, щоб запропонувати багато можливих рішень і комбінацій ідей, що можуть слугувати рішеннями.

Конструктивістська парадигма мислення передбачає розуміння пізнання як концептуальної організації власного досвіду, реалізація якої залежить від епістемологічної позиції суб'єкта пізнання та освітніх підходів.

Концептуальна схема – сукупність гіпотез і припущень про природу досліджуваних об'єктів, заснованих на наявних теоретичних висновках і відповідній системі понять, які забезпечують можливість як емпіричної так і теоретичної роботи (встановлення зовнішніх зв'язків понять) з предметом дослідження.

Концептуальний клас (теорій) – деяке число теорій, що виникають на основі однієї і тієї ж гіпотези.

Концепція – магістральний задум; конструктивний принцип в різних видах діяльності; підхід до розуміння, трактування, керівна ідея для систематичного висвітлення предмета, явища, процесу.

Концептуалізація – 1) процедура введення онтологічних уявлень в накопичений масив емпіричних даних; 2) первинна теоретична форма, що забезпечує теоретичну організацію матеріалу; 3) схема зв'язку понять, що дозволяє продукувати гіпотези про природу і характер взаємозв'язків деякого поля об'єктів; 4) спосіб організації розумової роботи, що дозволяє рухатися від матеріалу і первинних теоретичних понять до категорій, які гранично відображають реальність.

Комунікабельність – здатність легко вступати у контакт і відчувати задоволення від процесу комунікації. Комунікабельна

людина вирізняється від комунікативної тим, що часом діє у власних інтересах, не збуджуючи позитивних емоцій у співрозмовника.

Конфлікт – проблемна ситуація, що може виникнути внаслідок дисгармонії міжособистісних стосунків, а також у результаті порушення внутрішньоособистісної рівноваги. Конфлікти виникають не в силу прояву об'єктивних обставин, а в результаті їх неправильного суб'єктивного сприйняття й оцінки людьми.

Конформізм – різновид соціального впливу, результатом якого є показне підпорядкування волі більшості. Негативного значення термін набуває зі значенням «бездумне підпорядкування розповсюдженим поглядам». Однак з позиції визнання норм суспільної поведінки конформізм може розглядатися як соціально бажане явище.

Конфронтація – прихована ворожість протиборство, протиставлення, зіткнення. Конфронтація може бути наслідком невдалого діалогу, угоди або конфлікту, психологічної несумісності людей. Конфронтація характеризується явними розбіжностями цілей і інтересів; іноді мета збігається, але особистісний зміст істотно розходиться. Конфронтація властива й окремим особам, і групам. Вона гальмує їхній розвиток, знижує результати діяльності.

Концепції меметики – концепції, що за термінологією генетики описують розмноження, розповсюдження, відбір, мутації, рекомбінації, а також смерть мемів, не піднімаючи питання про істинність чи хибність інформації, яку транслює мем (див. мем).

Кореляція – співвідношення; співвіднесення; взаємозв'язок, взаємозалежність; взаємозумовленість речей, явищ, процесів.

Л

Лідер – це член групи, колективу, спільності, авторитетна особистість, що обґрунтувала свій авторитет і право впливати на інших

людей, виконувати центральну роль в організації певних відносин і спільної діяльності.

М

Маргінальність – граничність, периферійність, межове положення по відношенню до будь-яких соціальних спільнот (національних, культурних, релігійних). За Е. Парком, маргінал – це людина, яка несе в собі культурний конфлікт зіткнення різних груп, культур, суспільств. Головним принципом маргіналізації є розрив духовних, економічних, особистісних зв'язків. Г. Зіммель визначає маргінала як того, хто знаходиться в групі, але не є її частиною, бо не пов'язаний з нею історією, біографією. Іноді термін «маргінальність» замінюють категорією «лабільна ідентичність», бо межа, що рухається є провідним соціальним фактором, який зумовлює формування маргінального прошарку. В класичній літературі маргіналом частіше вважалась більш прогресивна людина, відкрита до змін і всього нового. Але маргіналом може виявитись і консерватор, який захищає своє старе, в той час, коли навкруги все кардинально змінилось. У будь-якому разі маргінал залишається маргіналом до поки він зберігає «розпізнавальні знаки границь», між якими він є, втративши їх він розчиняється у натовпі.

Мем – дефініцію «мем» як одиницю інформації, що розповсюджується від людини до людини шляхом імітації і навчання, запропонував Р. Докінз в роботі «Егоїстичний ген» у 1976р., застосувавши концепцію реплікатора до соціокультурних процесів. «Життя» мема порівнюють з життям вірусу: для існування мему потрібен певний носій (книга, людина, відеозапис, комп'ютерний файл); він підвладний комбінаціям, мутаціям, перебудовам; ті з мемів, що найкраще розуміються, запам'ятовуються є найбільш «інфекційними». При цьому меметика не переймається питаннями істинності / хибності інформації, яка зберігається мемом. За термінологією генетики, воно вирішується шляхом природного відбору.

Мем – це певний вираз, малюнок, зображення, мелодія чи відеоролик, модна модель поведінки, сформульована ідея, гасло, релігійна догма, літературне кліше і т. ін., зацікавленість яким з боку користувачів Мережі призводить до стрімкого розповсюдження і загального відому. Головним критерієм і тим, що відрізняє мем від просто інформації є його властивість швидко розповсюджуватись – копіюватись і розмножуватись. Найбільш загальним визначенням мему є його розуміння будівельним блоком, елементарною одиницею, квантом культури, культурних підсистем: релігії, мови, політики, тощо.

Метод – сукупність прийомів і операцій пізнання й практики; алгоритм досягнення результатів у пізнанні. Вибір і застосування певного методу обумовлюється метою, предметом і умовами пізнавальної чи практичної діяльності. При цьому метод, формуючись як теоретичний результат минулого дослідження, виступає як вихідний пункт і умова подальших досліджень.

Методи психологічного впливу – основні інструменти, за допомогою яких виявляється вплив на свідомість і підсвідомість людей. До них відносять: переконання, навіювання, інформування, заохочення, примус, покарання й метод приклада.

Модель соціальна – спрощення теоретичного образу (не об'єкту) в соціальному пізнанні. Наприклад, якщо при моделюванні соціального конфлікту використовується теоретичний образ боротьби, то військова модель буде значно відрізнятися від моделі миру. Обидві моделі будуть мати різні поняттєві й термінологічні апарати, різні вимірювання, різні практичні наслідки тощо.

Модус – від лат. *modus* (міра, спосіб, образ, вигляд). Філософське поняття, що позначає властивість предмета, яка притаманна йому лише в деяких станах. Тоді як атрибут є невід'ємною властивістю предмета.

Мотив – це чинник дії людини.

Н

Навіювання, або сугестія (від лат. підказка) – це психічний вплив однієї особи на іншу чи групу осіб, розрахований на некритичне сприйняття і прийняття слів, висловлених у них думок і волі.

Національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у всіх сферах, а саме: правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління, тощо.

Номадичне мислення (За Л. Горбуною) – пост-сучасний тип мислення, яке розглядається як «ризоморфне», некоріненне, або багатокоріненне, таке, що не формує ієрархій. Воно не ув'язнює себе у внутрішніх межах, тому долаючи їх, набуває свободи руху у зовнішньому. Воно не концентрується на схожості, його інтенцією є відмінність. Номадичне мислення виходить за межі території репрезентації, втілення у суб'єкті, концепті і суццю. Воно замінює категоріальну низку схожості (схожість, тотожність, ідентичність), яка породжує межі, на «провідність», що не має меж, або на трансгресію,

яка долає межі. Основним інструментом номадичного мислення є концепт.

П

Парадигма – система теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, які розділяються всіма членами наукового співтовариства і прийняті в якості деякого зразка вирішення наукових завдань.

Постіндустріальне суспільство – термін, запропонований Д. Беллом у 1962 році для позначення нового етапу людської історії. Він пов'язаний зі змінами в усіх сферах суспільного життя: переходом від економіки, орієнтованої на товаровиробництво до економіки, що орієнтується на сферу послуг та інформації; поділом соціальної структури суспільства не за класовою, а за професійною ознакою. В постіндустріальному суспільстві теоретичне знання (створення нових інтелектуальних технологій) є найголовнішим чинником у визначенні основних векторів розвитку суспільства. Основний конфлікт у цьому суспільстві пролягає не між працею і капіталом, а між знанням і некомпетентністю.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – 1) основне вихідне положення якої-небудь теорії, вчення, науки, світогляду, організації; 2) передумова (принцип мислення, принцип дії); 3) в онтологічному смислі вихідний пункт, першооснова, саме перше (наприклад, принцип буття).

Пропаганда – інтенсивні комунікативні процеси, що мають на меті зміну поведінки аудиторії, на яку вони орієнтовані.

Процес соціальний (лат. *processus*) – хід, розвиток якого-небудь явища; послідовна закономірна зміна станів соціального розвитку.

Психологічний захист – сукупність несвідомих і свідомих психо-фізіо-духовних процесів, що забезпечують охорону психіки й особистості від негативних і деструктивних дій як внутрішньо-психічних так і зовнішніх імпульсів.

Р

Регресія – повернення на більш ранній, примітивний спосіб реагування. У людини стійкі регресії проявляються в тому, що вона виправдовує свої вчинки з позиції мислення дитини, потураючи логіку, захищає власні інтереси.

Рефлексія – один із механізмів саморегуляції, засади якого складає самоаналіз, здатність критично переосмислювати власний досвід.

Рефлексивне мислення – мислення, що дозволяє будувати мисленнєву модель поведінки кожного з учасників події; планувати власну пізнавальну діяльність; прогнозувати поведінку учасників процесу в процесі запланованих процесуальних дій; розробляти систему впливу на окремих учасників, що є джерелами одержання необхідної інформації. Використання рефлексивного мислення передбачає зміну точки зору на ситуацію, мисленнєвий вихід за межі ситуації, що дозволяє розібратись у ній; самовизначення та рефлексивне налаштування.

С

Самоствердження – виявляється в прагненні людини до високої оцінки й самооцінки своєї особистості. Процес самоствердження рухається турботою людини про свої морально-психологічні позиції в системі міжособистісних відносин, що забезпечують повагу, визнання, довіру, прихильність, підтримку.

Самоконтроль – усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів.

Самоосвіта – процес, спрямований на самостійне придбання знань, умінь, навичок, на саморозвиток і самовдосконалення особистості.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Самореалізація особистості – найбільш повне виявлення особистістю своїх індивідуальних і професійних можливостей.

Саморегуляція – самостійне формування власних фізичних, психічних, духовних станів.

Складне мислення – тип мислення, що виникає в процесі становлення нової парадигми постнекласичної науки. Він обумовлений складністю і конструйованим характером об'єкта сучасного наукового пошуку (складні, відкриті системи, системи, що самоорганізуються і саморозвиваються), різноманітним змістом його суб'єктивної складової, а також ситуацією плюралізму й конкуренції науково-дослідних програм, які розгортаються в міждисциплінарній і трансдисциплінарній сферах. Простір складного мислення виходить «за межі» дисциплінарних і колишніх загальнонаукових парадигм, які раніше також розгорталися в рамках якоїсь більш широкої парадигми – парадигми спрощення, що пропонує або редукцію (наприклад, людського до природного), або поділ (наприклад, на людське і природне). За Е. Мореном, тільки складна парадигма причетності / розрізнення / синтезу дає змогу побудувати концепцію двоїстої єдності людського буття.

Синергетичне мислення – нелінійне, парадоксальне, метафоричне, медитативне, творче, діалектичне мислення, яке поєднує два полярних типи мислення, що мають розвиватися послідовно, перетікаючи один в одного і потенціюючи один одного (за О.В. Вознюк). Парадоксальність синергетичного мислення передбачає сполучення протилежностей, яке реалізується «на межі» як граничне,

цілісне, «сутінкове» мислення. Метафоричність синергетичного мислення – його здатність обертати прямі і переносні значення, абстрактні і конкретні аспекти, народжуючи цілісну парадоксальну сутність. Метафоричність і медитативність синергетичного мислення сприяють становленню його цілісності (його якості не властиві його окремим структурам). Синергетичне мислення є проблемним мисленням, адже виникає з наявної проблемної ситуації. Також йому притаманний, відкритий Н.Бором принцип додатковості.

Сократична майєвтика – дедуктивний прийом, в ході якого поняття визначаються шляхом виключення інших визначень. Сократ ніколи не давав готових відповідей. Своїми питаннями та запереченнями він намагався навести співрозмовника на правильні умовиводи і рішення. Сократична майєвтика побудована на протиставленні сутнісного (філософського) і зовнішнього (описового) знання.

Суб'єкти гарантування інтелектуальної безпеки – органи державної влади, органи місцевого самоврядування; вищі навчальні заклади; мережа наукових установ і організацій; міжнародні наукові організації; недержавні суб'єкти захисту національних інтересів в інтелектуальній сфері; громадські організації, громадяни.

Сугестивний вплив – формування у інформаційної системи прихованих від неї самої цілей.

Сугестивність – властивість психіки, що полягає в її піддатливості психологічному впливу. Вона пов'язана як з віковими, так і з індивідуальними особливостями людей, з їх силою волі, життєвим досвідом, а також з рівнем знань, широтою кругозору, компетентністю й рядом інших факторів.

Суспільна свідомість – категорія історичного матеріалізму для позначення духовної сторони історичного процесу як цілісного явища, що має внутрішню структуру, різні рівні (теоретична і буденна

свідомість, ідеологія і суспільна психологія) та форми (політична й правова свідомість, мораль, релігія, мистецтво, філософія, наука).

Т

Тайм-менеджмент – організація часу, управління часом, технологія упорядкування часу, спрямована на підвищення ефективності його використання.

Традиційне суспільство (доіндустріальне) – одна з трьох стадій розвитку суспільств, що характеризується аграрним укладом, малодинамічними соціальними структурами та зґрунтованим на традиції способом соціокультурної регуляції. У традиційному суспільстві головним виробником є не людина, а природа: в натуральному господарстві застосовуються прості технології, поділ праці є нескладним. Традиційним суспільству властива інерційність, низьке сприйняття нововведень. Якщо користуватися марксистською термінологією, традиційне суспільство – це первісне, рабовласницьке та феодальне суспільства.

У

Упередження – схильність ставитися до індивіда або групи людей не так, як до інших. Упередження може бути як позитивним, так і негативним. У першому випадку ми доброзичливо ставимося до об'єкта свого упередження, а в другому випадку виявляємо неприязне відношення до нього.

Ф

Фрейм – в різних галузях наук існує особливе, відповідне до специфіки самої науки, розуміння фрейму: в програмуванні фреймом називають поле даних, яке користувач ПК називає «вікном»; в психології фрейм – це ідеальний образ дійсності, фіксований в пам'яті людини; в соціології фрейм може розумітись як модель поведінки; в лінгвістиці фрейм

наближається до дефініції «парадигма»; в філософії з фреймом співвідносяться різноманітні реальності: наука, повсякденне життя, міфологія, релігія; в бібліографії фреймом можна вважати опис видання, зноски внизу сторінки. В цілому спектр розумінь окреслений від: фрейм – це статична структура знань, що визначає взаємозв'язок елементів системи (в технічних науках) до фрейм – це схема культурного досвіду, що обов'язково змінюється в процесі сприйняття (в соціології і когнітивній психології).

З початку XX століття теорії фреймів формуються в різних галузях наукового знання. Універсальність теорії фреймів пояснюється специфікою самого знання: його необхідно структурувати, класифікувати, схематизувати, оформлювати.

Я

«Я» – **концепція** – динамічна, більш чи менш усвідомлена система уявлень людини про себе. Ми відчуваємо відчуття приватної ідентичності (відміни від інших), а також відчуття взаємопов'язаності (приналежності до суспільства).

ВСТУП

В другому десятилітті XXI століття збільшення уваги до питання інтелектуальної безпеки в сучасному світі пояснювалось зростаючою роллю інтелектуальної праці та необхідністю захисту інтелектуального потенціалу, у тому числі потенціалу розвитку людини.

Питання інтелектуальної безпеки постало в полі міждисциплінарних досліджень проблеми свідомості. Його дослідження актуалізоване збільшенням впливу як геополітичних так і особистісних факторів на життя суспільств, який значно посилюється сучасними можливостями засобів масової комунікації. Питання інтелектуальної безпеки походить з проблемного поля нагальних соціальних завдань, що постали перед суспільствами перехідного типу. Їх реалізація потребує інтелектуально безпечного середовища, що якнайменше характеризується сформованим правовим полем соціальної взаємодії, розвинутими демократичними інституціями, активною громадянською позицією членів суспільства. Дисципліна «Інтелектуальна безпека» входить до циклу дисциплін загальної підготовки, що забезпечують формування когнітивної, соціальної, здоров'язберігаючої, загальнокультурної компетенцій бакалаврів. Дисципліна сприятиме розвитку гнучкості мислення, устремлінню студентів до постійного професійного вдосконалення, особистісного зростання і самореалізації.

Смислові контури поняття «інтелектуальна безпека» дослідники [2;4;6;7;8] розглядають в контексті складової національної безпеки, поряд з іншими її складовими, такими, як економічна безпека, політична, інформаційна, екологічна тощо. У наявних розвідках щодо об'єктів інтелектуальної безпеки і суб'єктів її гарантування зазвичай об'єктом інтелектуальної безпеки визначаються знання як інтелектуальні ресурси суспільства, результати інтелектуальної праці. Частіше у якості суб'єкта інтелектуальної безпеки розглядається підприємство, рідше – держава і індивід. Дисципліна «Інтелектуальна безпека» акцентує увагу на інтелектуальних, інформаційних, психічних, соціальних аспектах життя людини як суб'єкта інтелектуальної безпеки.

ІМЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Метою викладання дисципліни «Інтелектуальна безпека» є розвиток когнітивних компетенцій студентів, формування у них інтелектуальної мобільності шляхом опанування міждисциплінарного підходу до питання інтелектуальної безпеки, а також розвиток здатності до успішної психологічної адаптації; виховання смаку до організаційної, дослідної, управлінської діяльності з урахуванням потреб її учасників в самореалізації та особистісному зростанні.

Завданням дисциплін «Інтелектуальна безпека» є:

- ознайомлення студентів з суб'єктами, об'єктами, рівнями, критеріями і умовами інтелектуальної безпеки, її місцем в системі національної безпеки;
- опанування методів і засобів створення інтелектуально безпечного середовища;
- розвиток здатності передбачувати та запобігати інтелектуальним ризикам на ранніх стадіях їх розгортання, проектувати системи профілактичних заходів тощо.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Інтелектуальна безпека» студент повинен знати:

- зміст сучасних концепцій світу та наукових парадигм;
- зміст понять «загроза» і «безпека» по відношенню до систем «природа», «суспільство», «людина»;
- зміст понять «інтелектуальна безпека» і «інтелектуальний захист»;
- засади правового забезпечення інтелектуальної безпеки в Україні;
- складові, функції, критерії, рівні та умови інтелектуальної безпеки;
- функції окремих рівнів інтелектуального захисту;
- способи та методи збереження інтелектуальної безпеки;
- особливості організації інтелектуально безпечного середовища;

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Інтелектуальна безпека» студент повинен вміти:

- розрізняти світоглядний, науковий, соціальний і особистісний аспекти проблем;
- будувати системний погляд на об'єкт і предмет дослідження, використовуючи міждисциплінарні методи і підходи;
- використовувати законодавчу базу для підтримки інтелектуально безпечного середовища;
- проводити моніторинг ризиків, виявляти порушення інтелектуальної безпеки;
- оцінювати доцільність тих чи інших способів інтелектуального захисту;
- складати алгоритм вирішення завдання уникнення інтелектуальних ризиків;
- реалізовувати можливості самоуправління, самовиховання;
- проектувати траєкторії власного особистісного і професійного розвитку;
- вирішувати комунікативні завдання різного ступеня складності.

В результаті вивчення навчальної дисципліни «Інтелектуальна безпека» студент повинен володіти:

- культурою мислення, дослідницькими навичками;
- теоретичними засадами самоаналізу;
- знаннями з управління власним психічним станом;
- навичками оцінки способів і методів інтелектуального самозахисту;
- стратегіями ефективного розв'язання конфліктних ситуацій, навичками соціальної взаємодії;
- способами формування інтелектуально комфортних умов життєдіяльності;

Навчальним планом для дисципліни «Інтелектуальна безпека» передбачено:

- лекцій – 16 години (ден.)/4 години (заоч.);
- практичних занять – 16 годин (ден.)/4 години (заоч.);
- самостійної роботи студента – 58 годин (ден.)/82 години (заоч.);

Загальна кількість – 90 години. В умовах КМС навчальна дисципліна «Інтелектуальна безпека» відповідає 3 заліковим кредитам. Форма контролю – залік.

Структуру навчальної дисципліни «Інтелектуальна безпека» наведено в таблиці 1.1

Таблиця 1.1

Назви змістових модулів і тем				
	усього	у тому числі		
		лекції	практичні	самостійна робота
Змістовний модуль 1				
Тема 1.1 Поняття «безпеки»	10	2	2	6
Тема 1.2 Загальносвітові тенденції трансформації суспільств як джерело нових проявів соціальних і індивідуальних ризиків	12	2	2	8
Тема 1.3. Інтелектуальні ризики в суспільстві перехідного типу: трансформація цінностей	10	2	2	6
Тема 1.4. Інтелектуальні ризики в суспільстві перехідного типу: агресивний менеджмент сприйняття як спосіб формування змісту масової свідомості	12	2	2	8
Змістовний модуль 2				
Тема 2.1 Психологічний самозахист як підґрунтя інтелектуальної безпеки	10	2	2	6
Тема 2.2 Інтелектуальна активність як стратегія самозахисту	12	2	2	8
Тема 2.3 Ідентифікація і самоідентифікація як соціальна і індивідуальна практики самозахисту	12	2	2	8
Тема 2.4 Особистісний розвиток як стратегія інтелектуальної безпеки	12	2	2	8
Усього годин	90	16	16	58

2 ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА» ЗА ТЕМАМИ

Зміст дисципліни «Інтелектуальна безпека» розкриває сутність нових типів соціальних та індивідуальних ризиків, що пов'язані зі сферою свідомості, через поняття «інтелектуальної безпеки» на тлі аналізу загальносвітових тенденцій трансформації суспільств, перспектив інтелектуальної активності, можливостей психологічної саморегуляції і особистісного розвитку.

Змістовні модулі дисципліни «Інтелектуальна безпека»

Змістовний модуль I

Інтелектуальна безпека: теоретичний аспект. Інтелектуальні ризики в постіндустріальних суспільствах.

Тема 1.1 Поняття «безпеки».

Рівні безпеки: фізичний, психічний, інформаційний, інтелектуальний, моральний, духовний. Узгодженість і кореляція рівнів безпеки. Інтелектуальна безпека як складова національної безпеки. Критерії інтелектуальної безпеки. Суб'єкти і об'єкти інтелектуальної безпеки. Правові засади інтелектуальної безпеки. Інтелектуальна безпека і цілісність людини.

Тема 1.2 Загальносвітові тенденції трансформації суспільств як джерело нових проявів соціальних і індивідуальних ризиків

«Інформаційна ера» (М. Кастельс), «технотронне суспільство» (З. Бжезінський), «інформаційне суспільство» (М. Порат, Ю. Хаяші, Й. Масуда, Т. Стоуньєр, Р. Катц). Психосфера сучасної цивілізації: потреба в спільноті, потреба в життєвій структурі, потреба в значеннях (Д.Белл). Розкол спільної психосфери та криза особистості.

Суспільства перехідного типу: зрушення в масовій і індивідуальній свідомості. Ризикова свідомість в традиційних культурах і «середовище ризику» (Е. Гідденс) сучасних суспільств.

Тема 1.3 Інтелектуальні ризики в суспільстві перехідного типу: трансформація цінностей

Чотири типи соціальних стосунків (В. Сагатський). Цінності премодерну, модерну, постмодерну. Рушійні сили змін цінностей в часі, зміна поколінь і стійкість культурних традицій. Цінності споживацтва і фактор мас-медіа. Маргінали – зворотній бік суспільного життя. Індивідуалізм, цінності самовираження і громадянськість (Р. Інглхарт, К. Вельцель).

Змістовний модуль II. Інтелектуальна безпека: практичний аспект. Способи, методи та стратегії захисту.

Тема 2.1 Психологічний самозахист як підґрунття інтелектуальної безпеки

Принципи і механізми саморегуляції психічного стану. Методики і техніки психологічної саморегуляції: дихальна гімнастика, релаксаційні вправи, йога, медитативні практики, терапія задоволеннями (від людей, справ, життя), терапія правдою і гумором.

Психологічні способи захисту від інформаційних інфекцій. Психофізіологічні основи гіпнотичного впливу. Техніка відчуження (іронія), фактор природи. Механізм протидії маніпулятивним технологіям.

Тема 2.2 Інтелектуальна активність як стратегія самозахисту

Логіка еквівалентної модифікації світу інформації і світу реальності. «Залізна завіса» як провальна стратегія інформаційного самозахисту. Засоби протидії інформаційному впливу: контролювання емоцій, антипопулізм, варіативність тлумачень фактів.

Формати мислення і парадигми розуміння світу. Парадигмальне мислення. Рефлексивне мислення, емоційний інтелект. Діалектичне мислення. Сократична майєвтика. Складне мислення (Л. Горбунова). Номадичне мислення (Г. Бейтсон). Синергетичне мислення (Г. Хакен). Конструктивістська парадигма мислення (Е. Глазерфельд).

Мистецтво вибору: рівні прийняття рішень. Проектування майбутнього.

Тема 2.3 Ідентифікація і самоідентифікація як соціальна і індивідуальна практики самозахисту

Ідентифікаційні механізми індивідуального рівня (О. В. Швачко). Соціально-структурний аспект процесів ідентифікації (С. О. Макеев). Ідентифікаційні практики. Проективні ідентичності в молодіжній свідомості. Статусні ідентифікації і ідентичності в студентських групах. Ідентичності у просторі трудової кар'єри (С. М. Оксамитна). Регіональність ідентифікаційних практик в Україні. Розвиток лідерських якостей і професійне самовдосконалення.

3 ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА»

Практичне заняття № 1

**на тему: Загальносвітові тенденції трансформації суспільств
як джерело нових проявів соціальних і індивідуальних ризиків**

2 години

Питання для обговорення

1. Поняття «Інформаційна ера» (М. Кастельс), «технотронне суспільство» (З. Бжезінський), «інформаційне суспільство» (М. Порат, Ю. Хаяші, Й. Масуда, Т. Стоуньер, Р. Катц).

2. Психосфера сучасної цивілізації: потреба в спільноті, потреба в життєвій структурі, потреба в значеннях (Д.Белл).

3. Суспільства перехідного типу: зрушення в масовій і індивідуальній свідомості. Ризикова свідомість в традиційних культурах і «середовище ризику» (Е. Гідденс) сучасних суспільств.

Посилання на джерела: 1,6,8,11,18,19,24,25,30

Практичне заняття № 2

**на тему: Маргіналізація українського суспільства як реалія
і соціальний ризик**

2 години

Питання для обговорення

1. Маргінали – зворотній бік вітчизняного соціального простору?
2. Маргіналізація як екзистенція буття.
3. Індивідуалізм, цінності самовираження і громадянськість (Р. Інглхарт, К. Вельцель).

Посилання на джерела: 3,4,8,11,13,19

Практичне заняття № 3

на тему: Способи формування змісту масової свідомості: еволюція форматів психо-соціальних стосунків у вітчизняному соціальному просторі.

2 години

Питання для обговорення

1. Пропаганда як формат психо-соціальних стосунків.
2. Особливості реклами як формату психо-соціальних стосунків.
3. Специфіка PR-менеджменту як формату психо-соціальних стосунків.

Посилання на джерела: 1,4,7,9,14,20,22,31

Практичне заняття № 4

на тему: Інтелектуальна безпека: способи і методи захисту.

2 години

Питання для обговорення

1. Психологічні способи захисту від інформаційних інфекцій.
2. Сутність маніпулятивного впливу та способи протидії.
3. Технологія нейро-лінгвістичного програмування.

Посилання на джерела: 5,6,11,13,23,26,27,29,31

Практичне заняття № 5

**на тему: Мистецтво вибору: рівні прийняття рішень.
Проектування майбутнього.**

2 години

Питання для обговорення

1. Свідомий і несвідомий вибір як інструмент конструювання життя.
2. Вербальний, емоційний, когнітивний, духовний рівень прийняття рішень.
3. Мистецтво вибору: цілепокладання, мотивація, стратегія дій.

Посилання на джерела: 1,3,4,7,9,11,14,18,24,28,31

Практичне заняття № 6

на тему: Особистісний розвиток як стратегія інтелектуальної безпеки

2 години

Питання для обговорення

1. Напрямки і способи особистісного саморозвитку.
2. Виховання почуттів і розвиток інтуїції.
3. Основи «time management». Розвиток лідерських якостей і професійне самовдосконалення.

Посилання на джерела: 4,5,8,13,15,16,20,24,26,27

4 ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ З ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА»

1. Види безпеки та їх взаємозв'язок.
2. Рівні безпеки та їх кореляція.
3. Місце інтелектуальної безпеки в системі національної безпеки.
4. Сутність інтелектуальної безпеки.
5. Суб'єкти інтелектуальної безпеки.
6. Об'єкти інтелектуальної безпеки.
7. Критерії інтелектуальної безпеки.
8. Цілісність людини як фактор її інтелектуальної безпеки.
9. Загальносвітові тенденції трансформації суспільств у сучасному світі і питання інтелектуальної безпеки.
10. Соціальні ризики інформаційного суспільства як загроза інтелектуальній безпеці.
11. Індивідуальні ризики інформаційного суспільства як загроза інтелектуальній безпеці.
12. Зрушення в масовій і індивідуальній свідомості в суспільствах перехідного типу.
13. Взаємозв'язок світоглядних парадигм (модерн – постмодерн) і ціннісних орієнтирів в контексті проблеми інтелектуальної безпеки.
14. Сутність понять «пропаганда», «ідеологія», вплив відповідних феноменів на рівень інтелектуальної безпеки людини і суспільства.
15. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість».
16. Трансформація цінностей як інтелектуальний ризик в суспільствах перехідного типу.
17. Маргінальність як феномен і адаптивна реакція індивідів в суспільствах перехідного типу.
18. Поєднання пропаганди з рекламою як інтелектуальна загроза.
19. Феномен релігії і питання інтелектуальної безпеки.
20. Феномен ідеології і питання інтелектуальної безпеки.
21. Психологічний самозахист як засада інтелектуальної безпеки.
22. Розвиток самосвідомості як стратегія набуття інтелектуальних зисків.

23. Особиста «я-концепція» як стратегія інтелектуального самозахисту.
24. Інформаційна війна як агресивний вплив на свідомість.
25. Цілі і методи інформаційної війни.
26. Стратегії інформаційних війн.
27. Ідентифікація і самоідентифікація як соціальна і індивідуальна практики інтелектуального самозахисту.
28. Мисленнева мобільність як стратегія інтелектуальної безпеки. Види мислення.
29. Способи захисту від інформаційних інфекцій як стратегія інтелектуальної безпеки.
30. Мистецтво вибору і планування майбутнього як чинники інтелектуальної безпеки.

5 СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА»

У відповідності до Положення про кредитно-модульну технологію організації навчального процесу НУ «Запорізької політехніки», Закону України «Про освіту» та «Про вищу освіту», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державний вищий заклад освіти», наказів Міністра освіти України «Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України» й ін. – *нідсумкова оцінка* є оцінкою, яка визначається шляхом переведення сумарної модульної оцінки, вираженої у 100-бальній шкалі, у традиційну академічну оцінку національної шкали («зараховано» та «не зараховано» для заліків). Оцінювання академічних успіхів студента відбувається у відповідності до таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
81-89	B	добре	
75-80	C		
65-74	D	задовільно	
60-64	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Підсумковий контроль з дисципліни проводиться з метою оцінювання результатів навчання на завершальному етапі за 100-бальною системою. Вид підсумкового контролю – залік.

Під час контролю враховуються наступні види робіт:

- виконання завдань до практичних занять - до 56 балів (планом передбачено 8 практичних занять, тому за кожен тему можна отримати від 0 до 7 балів: 3 бали – повна вичерпна відповідь на завдання; 3 бали – впевнене та ефективне використання логічного інструментарію. 1 бал – використання форми схематичного конспекту.

- участь в обговореннях, дискусіях на заняттях до 16 балів – по 2 бали за кожне з 8 лекційних занять;

- неформальна та/або інформальна освіта (відвідування тренінгів, семінарів – до 8 балів, отримання сертифікатів з проходження курсів, або їх окремих складових;

- наукова діяльність (участь у науковій темі кафедри, участь у конференціях) – до 10 балів.

- усний залік до 10 балів

Контроль знань здобувачів вищої освіти *заочної форми навчання* здійснюється шляхом виконання завдань у вигляді відповідей на питання, що стосуються змісту роботи (максимально 100 балів). Зміст завдань та методичні рекомендації з їх виконання розміщено в системі дистанційного навчання Moodle : <https://moodle.zp.edu.ua/course/view.php?id=317>

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
2. Безуглий Д.С. Інформаційна безпека України: огляд останніх тенденцій // Фізико-математическое образование. 2018. №. 2 (16). С. 13-17.
3. Беспалова Г. Формування української ментальності. Україна в системі духовних, економічних, та політичних координат глобалізованого світу / Г. Беспалова. Київ: Національна академія управління, 2006. 280 с. С.229–232.
4. Бондаревич І.М. Перспективи дослідження поняття «інтелектуальна безпека» в контексті побудови стратегії виходу України з гібридної війни / І. М. Бондаревич // Матеріали VI міжнародної наукової конференції «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах (25 березня 2016р.) / упор. І.О. Кудінов; ред. кол. М.А.Лепський, Т.І Бутченко, В.О. Скворець ін. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2016. 107 с. С. 30-32. Режим доступу: <http://socforecast.org.ua/wp-content/uploads/socforecast2016.pdf>
5. Бондаревич І.М. Духовна цілісність особистості: дійсність та перспектива: монографія / І.М. Бондаревич. Запоріжжя, ЗНТУ, 2008. 162 с.
6. Вашкевич В.М. Маніпуляція свідомістю як спосіб панування у суспільстві // Гілея науковий вісник: збірник наукових праць / Гол. Ред. В.М. Вашкевич. Вип. 7. Київ, 2007. 344 с. С. 36-43.
7. Виздрік В., Мельник О. Інформаційна безпека в Україні: сучасний стан // Grail of Science. 2023. Т. 24. С. 196-202.
8. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія / М. А Козловець. Житомир: видавництво ЖДУ, 2009. 557 с.
9. Култаєва М. Праця М. Горькаймера «Критика інструментального розуму» та її значення для філософії освіти / М. Култаєва // Філософія освіти. 2006. № 2 (4). С. 187–197.
10. Маркіна А.І. Теоретико - прикладні засади механізму забезпечення інтелектуальної безпеки на підприємстві [Електронний ресурс] / А.І.

- Маркіна, М.О. Московченко // Управління розвитком. 2010. № 160 18(94). С. 24 - 26. Режим доступу : <https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct>.
11. Мерло-Понті М. Феноменологія сприйняття (Пер. з фр. Оксана Йосипенко, Сергій Йосипенко): Київ, Український Центр Духовної Культури, 2000, 552 с.
12. Мосов С. Інтелектуальна безпека України в контексті її входження до СОТ / С. Мосов, А. Жарінова // Інтелектуальна власність. 2008. № 6. С.4-9.
13. Ніцше Ф. Шопенгауер як вихователь. Сутінки ідолів. Харків: Фоліо, 2023. 192 с.
14. Смотрич Д. В., Браїлко Почепцов Г. Г. Глобальні проекти: конструювання майбутнього: навч. посібник / Г. Г. Почепцов. Київ: Український центр політичного менеджменту, 2009. 212 с.
15. Сопілко І. М. Інформаційна безпека та кібербезпека: порівняльно-правовий аспект //Юридичний вісник. 2021. Т. 2. №. 59. С. 110-115.
16. Северина С. В. Інформаційна безпека та методи захисту інформації //Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2016. №. 1. С. 155-161.
17. Турчин Л. Є. Сутність поняття «довіра» як економічної категорії //Л. Є. Турчин // Ефективна економіка, 2012. №5. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1173>
18. Людина в пошуках справжнього сенсу //Психолог у концтаборі. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2016.
19. Штігліц Й. Е. У Затінку глобалізації / Й. Е. Штігліц // Deutschland UK №2. 2002. С. 10–13.
20. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste / International Journal of Cultural Policy, 2010. 16(1):63-65.
21. Delhey Jan, Newton Kenneth. Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Nations. – Social Science Research Center Berlin (WZB). – May, 2002. Електронний ресурс. Режим доступу: www.colbud.hu/honestytrust
22. Flemmen M., Jarness V., Rosenlund, L. Social Space and Cultural Class Divisions: the Form of Capital and Contemporary Lifestyle Differentiation // The British Journal of Sociology. 2017. № 39. doi: 10.1111/1468-4446.12295

23. Fuchs T. Intercorporeality and Interaffectivity. *Phenomenology and Mind*, (11). Stanford: University Press, 2016. P. 194-209. doi: 10.13128/Phe_Mi-20119
24. Fuchs T. Collective Body Memories. In: Durt, C. Tewes, C. (eds.): *Embodiment, Enaction, and Culture: Investigating the Constitution of the Shared World*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2017. P. 333-352. URL: https://www.klinikum.uniheidelberg.de/fileadmin/zpm/psychatrie/fuchs/Collective_Body_Memories.pdf
25. Haas H. Salutogenese und Achtsamkeitsorientierte Anthroposophische Psychotherapie am Beispiel Ambulanter Gruppentherapien bei «Nervosität». *Schweiz Z Ganzheitsmed*. 2017a. 29. doi: 10.1159/000484462
26. Hazir I. Warde, A. *The Cultural Omnivore Thesis: Methodological Aspects of the Debate // Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture/ L. Hanquinet, M. Savage (eds). – Oxford: Routledge, 2016. P. 77–89. doi: DiVA.org:uu-298711DiVA*
27. Mann M. *The Sources of Social Power: Volume I: A History of Power from Beginning to A. D. 1760*. October 2017; *Historická Sociologie*, 2011(1).
28. Proto L. Who's pulling your strings? How to stop being manipulated by your own personalities. URL: <https://www.scribd.com/document/463943676/THOMPSON-The-Making-of-the-English-Working-Class>
29. Savage M. A New Model of Social Class? Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment / M. Savage, F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman, A. Miles // *Sociology*. 2013. Vol. 47, No. 2. pp. 219–250. doi: 10.1177/0038038513481128
30. Steiner, R. *Gesamtausgabe abteilung B: Vorträge III. Vorträge und Kurse zu einzelnen Gebieten: Medizin*. Herausgegeben von der Rudolf Steiner Nachlassverwaltung. Dornach, 2003
31. Schore A. N. *Affect regulation and the repair of the self*. New York: W. W. Norton & Company. URL: https://archive.org/details/makingofenglishw0000thom_p8v7

32. Zak, P.J., Knack, S. Trust and growth. Электронный ресурс. URL:
<http://www.ssrn.com>